

об'єктивність може бути не принципом, а метою дослідження, досягнення котрої зобов'язані прагнути всі дослідники.

Література

1. Лаппо-Данилевский А. С. Методология истории. Вып. 1–2 / А. С. Лаппо-Данилевский. – СПб., 1911–1913.
  2. Яковенко Н. Вступ до історії: науково-популярне видання / Н. Яковенко. – К.: Критика, 2007. – 376 с.
-

Бакалець Олексій Андрійович

кандидат історичних наук, доцент,
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Курок Олександр Іванович

доктор історичних наук, професор,
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА УНР ТА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У 1917–1918 рр.

Серед великої кількості наукових публікацій останнього часу про розвиток державного будівництва в Україні у 1917–1920 рр. тільки окремі наукові праці і статті дають певну уяву про процес атрибутивного наповнення суверенітету – створення грошової та фінансової системи в досліджуваній період. Цим проблемам приділяли увагу відомі українські історики, нумізмати та боністи: М. Грушевський [2; 3; 4], М. Дмитрієнко, В. Ющенко, В. Литвин, Л. Яковлева [6], П. Рябченко, В. Бутко [8], Р. Шуст [10], О. Бакалець [1], Г. Голиш [5], І. Скоморович, С. Реверчук, Я. Малик [9].

Відомі дві статті М. С. Грушевського: «Українська гривня» і «Гроші Української Народної Республіки», видані у Відні в

другій половині 1918 року. Це були перші наукові роботи, які характеризували українські державні грошові знаки [7, с. 67]. Тим самим М. Грушевський популяризував ідею відновлення державності України через її атрибути: гроші та тризуб, який був зображений на всіх грошових знаках УНР.

М. Грушевський відзначав, що «...ухвалюючи випуск українських грошей в «карбованцях», рівних російським рублям, з огляду на призвичаєння людності, Центральна Рада разом приймаючи поділ українського карбованця на 200 шагів, тим самим в принципі вже прийняла перехід до меншої монетної одиниці – півкарбованця, зложеного в ста шагів. Справді, російський рубель, був занадто великою одиницею, і мова про потребу його заміни меншою підіймалась не раз в давніших роках, тільки не дійшла свого здійснення. Грушевський пропонує назвати нову українську одиницю – «гривнею», «...я думаю, що творячи свою власну монетну систему під теперішню хвилю, найбільш натуральним буде вернутись до цієї старої назви, приложивши і до нової монетної одиниці – півкарбованця». «...Наша стара гривня за свою тисячолітню історію перебула вже такі зміни, що для неї нічого не значить, коли ми, привертаючи до її старої ролі – монетної одиниці, назвемо нею срібного півкарбованця» [7, с. 67].

Михайло Грушевський, характеризуючи історію гривні, відзначає, що «...з початку гривнею, чи гривною, звався фунт срібла: це була мінова одиниця. З часом її вага зменшувалась: «гривна срібла» важила вже тільки півфунта, далі чверть фунта. Ввійшовши в систему рубльову, «гривеник» став частиною рубля (10 копійок у XVIII–XIX ст.), що початково був частиною (половиною) гривни, і нарешті дійшов до такого занепаду, що «гривня» значила три копійки сріблом» [7, с. 68].

Учений пропонує уряду В. Винниченка з часом ввести монометалізм шляхом карбування «гривні у вигляді срібної монетки, рівної ста шагам, і потім стати випускати кредитові білети в 2, 5, 10, 20, 100, 1000 гривень, а також дрібну розмінну металічну монету в пів гривню, 20, 10, 5 шагів, ну і для годиться також і один шаг, хоч він очевидно, ніякого значення в торгу мати не може» [7, с. 68].

Ці перспективи у формуванні української грошової системи частково були реалізовані Генеральним Секретаріатом, але, на жаль, в період Визвольних змагань 1917–1920 рр. за браком золота, срібла, міді та необхідного обладнання, в Україні жодної монети із металу не було відкарбовано.

Улітку 1918 р. в київській типографії «Петро Барський» вийшло у світ третє видання «Ілюстрованої історії України» Михайла Грушевського, в останньому розділі якої автор не лише дає історичну оцінку революційних подій 1917–1918 рр., діяльності Центральної Ради та Генерального Секретаріату, але публікує великий і малий герб – тризуб УНР та перший державний кредитовий білет УНР номіналом в 100 карбованців [2, с. 557].

Першим дієвим кроком до створення власної грошової системи було прийняття 29 вересня 1917 р. Декларації Генерального Секретаріату України «Про децентралізацію українських фінансів, оподаткування, створення спеціального бюджету та Національного українського банку».

На нашу думку було декілька причин для такого кардинального заходу: по-перше, відсутність фінансування центральним урядом Росії українських шкіл і видатків на організацію політичного та економічного життя; по-друге, від початку літа 1917 р. припинилося постачання в українські відділення банків грошей із Росії, хоча уряд останньої збільшував їх емісію. І третьою причиною було знецінення російських грошей внаслідок війни та збільшення соціальних витрат через демократизацію Росії [1, с. 166].

Передбачалося, що Україна повинна мати свій спеціальний бюджет поруч із загальнодержавним. Збільшення державних доходів України мало відбутися за рахунок підвищення оподаткування багатших верств населення, для чого необхідно було ввести прогресивне оподаткування маєтків і податок на «незаслужений приріст їх вартості». Основним каталізатором, що сприяв прискоренню створення української незалежної грошової системи, був прихід у Росії до влади більшовиків, уряд яких одразу виявив своє негативне ставлення до національної державності в Україні. Тому, відразу після III Універсалу, 7 листопада за старим стилем (20 листопада 1917 р. – за новим)

Центральна Рада взяла курс на соціальні та демократичні реформи, а також на випуск власних грошей.

Генеральний Секретаріат на чолі з В. Винниченком уже на початку вересня 1917 р. оголосив конкурс на виготовлення різноманітних атрибутів і художники готували ескізи майбутніх грошових знаків. Серед авторів проектів українських грошей були такі митці як: Григорій Золотов, Василь Кричевський, Іван Мозалевський, Олександр Красовський, Антон Приходько, Борис Романовський і найбільш відомий у тогочасному творчому середовищі художник Юрій Нарбут (1886–1920 рр.). Ними було створено близько 300 різних ескізів грошових знаків, які впродовж наступних років служили базою для виготовлення українських грошей [10, с. 242–243].

Паралельно з розглядом питання про зовнішній вигляд майбутніх грошей проводилося формування решти елементів грошової системи України. Так, у протоколі засідання Малої ради під головуванням М. Грушевського про прийняття законопроектів про Державні кошти, Головну скарбницю та Державний банк було визначено, що всі державні податки і прибутки, які на підставі існуючих законів збираються на території УНР, є прибутком державного скарбу УНР; для прийняття і переховування цих прибутків і для видавання сум коштів на державні видатки закладається Головна скарбниця (казначейство) УНР; всі існуючі на території України губернські та повітові казначейства стають скарбницями УНР; обов'язки Головної скарбниці до видання особливого статуту і штатів доручається виконувати Київській скарбниці. Водночас Київська контора Державного банку Російської імперії перетворювалася в Український державний банк, який мав тимчасово керуватися старим статутом. Усі місцеві установи імперського банку на території УНР ставали відділами новоствореного українського центрального банку. Цим законом також скасовувалися відділи російських Дворянського земельного і Селянського поземельного банку [9, с. 224].

Серед українських економістів не було одностайності щодо випуску грошових знаків. Домінуюча на той час металістична теорія проведення емісії паперових грошей передбачала наявність золотого запасу в Державному банку для їхнього забезпечення,

якого на той час не було. Згідно з другою теорією випуску грошей грошові знаки повинні були забезпечуватися запасами цукру та борошна, що були в розпорядженні уряду Української Центральної Ради внаслідок державної монополії, яку успадкувала молода держава від царського уряду. Крім того, вважалося, що важливу роль у підтвердженні вартості нововведених грошей повинен відіграти державний авторитет України.

УЦР на чолі і з М. Грушевським 19 грудня 1917 р. за старим стилем прийняла «Тимчасовий закон про випуск державних кредитових білетів Української Народної Республіки». За ним кредитові білети УНР випускалися Державним банком у розмірі, суворо обмеженому реальними потребами грошового обігу під тимчасове (до утворення золотого фонду) забезпечення майном Республіки (надрами, лісами, залізницями), її прибутками від монополій після одержання на відповідну суму зобов'язань Державної скарбниці УНР. Кредитові білети випускалися в карбованцях лише законодавче, причому один карбованець містив 17, 424 частки золота (0,766656 г) і поділявся на 200 шагів. У Тимчасовому законі визначалися відповідальність за фальшування грошових знаків та інші організаційні заходи.

Першими кредитовими білетами, що побачили світ 24 грудня 1917 р., були 100 карбованців. Вона була першим офіційним платіжним засобом Української Народної Республіки [8, с. 9]. Виготовлені за проектом Георгія Нарбута – професора і ректора Української Академії мистецтв в київській друкарні С. В. Кульженка, вони мали надзвичайно привабливий вигляд, хоч і не були достатньо захищені від фальшування. Перші українські паперові гроші виконано у стилі вітчизняного бароко в одній серії «АД» з числом 185. Він був надрукований на білому папері. Слід зазначити, що вони містили зображення тризуба, який тоді ще не був офіційним гербом республіки [6, с. 23].

Емісія перших українських карбованців пройшла успішно – вони були визнані та приймалися населенням, серед якого отримали назву «яешня» через домінування жовтого кольору або «горпинка». Останнє пояснюють зображенням на них орнаменту, подібного до тих, що виконувалися на фартушках із такою ж назвою. Офіційний тираж 100-карбованцевих банкнот

складав 55000 штук на загальну суму 500 мільйонів карбованців. 1 карбованець = 1 російському рублю, що полегшувало грошові операції. На аверсі банкноти розміщені написи: Українська Народна Республіка (зверху), цифрами і буквами – 100 (сто) карбованців, внизу в лівому куті дата випуску – 1917 р. та підпис директора Нацбанку М. Кривецького, у правому – серія – АД 185 та підпис скарбника В. Войнилова. Унизу під картушем – літери Г та Н, що відповідають ініціалам автора – Георгія Нарбута. Тло реверса (зворотної сторони) світло-фіолетового кольору в центрі розміщено великі стилізовані цифри 100 зеленого кольору, прикрашені орнаментом. Угорі ліворуч номінал наведений російською мовою, угорі праворуч – польською, внизу в центрі банкноти – на єврейській мові (ідиш) [6, с. 287].

Випуск білетів по 100 крб. без менших номіналів був викликаний, з одного боку, потребою більшої суми грошей для Державної скарбниці, а з іншого – наявністю в обігу царських грошей та грошових знаків Тимчасового уряду, які виконували функцію розмінних.

Розмінні грошові знаки були випущені пізніше, за «Законом Центральної Ради про введення в обіг скарбничих знаків на суму 100 мільйонів карбованців за відповідними правилами», прийнятим 1 березня 1918 р. Передбачалося випустити знаки таких номіналів: 5, 10, 25 і 50 карбованців із терміном погашення їх 1 березня 1919 р. Але впровадження цього закону було розтягнуто в часі й реалізовано лише частково [10, с. 243].

1 березня 1918 р. Центральна Рада ухвалила також Закон про гривню як грошову одиницю Української Народної Республіки. У ньому було визначено співвідношення гривні до карбованця як 2:1 та передбачено випуск державних кредитових білетів із номінальною вартістю 2, 5, 10, 20, 100, 500, 1000 гривень.

Водночас було ухвалено рішення про карбування монет. 20 гривень мали бути золотими, 1 гривня – срібною, а 1, 2, 5, 20, 50 шагів – з міді [5, с. 290]. Проте ці монети так і не було випущено з економічних і технічних причин. Керуючись цим законом, у частині випуску кредитових білетів, уряд УНР замовив у Берліні друкування гривень з номіналами 2, 10, 100, 500 і 1000.

Такий крок був пов'язаний з необхідністю покращення якості і ступеня захищеності українських грошей, що забезпечувала друкарська база Німеччини як союзника УНР. Одночасно не припинялося друкування грошових знаків в Україні, зокрема в Києві та Одесі. Поряд із цим проводилися заходи щодо створення власної високоякісної технічної основи для виробництва грошей.

Зрозуміло, що для розбудови держави необхідно було збільшувати випуск грошей, тому 6 квітня 1918 р. було випущено в грошовий обіг 50 і 25 карбованців, які містили напис: «ходять нарівні з кредитовими білетами». Вони не мали серії та номеру. Тому їх було замінено новою емісією з серіями АК (м. Київ) і АО (м. Одеса), в яких виправлено помилки в написах. Ці знаки технічно були виготовлені краще, ніж 100 крб., але теж випускалися на папері без водяних знаків, що полегшувало їх фальшування [9, с. 228].

18 квітня 1918 р. Центральна Рада ухвалила закон про випуск розмінних марок Державної скарбниці, які було видруковано у вигляді поштових марок з перфорацією номіналами 10, 20, 30, 40 і 50 шагів на папері та з написом на зворотнім боці: «Ходить нарівні зі дзвінкою монетою». Цим передбачалося, що вони виконуватимуть функцію монет, поки ті не будуть викарбувані. Назва «шаг», на нашу думку була взята не випадково. Вона походить від українського найменування польської срібної монети номіналом у три гроші [1].

Авторами малюнків 10 і 20 шагів був А. Серета, 30, 40 і 50 шагів – Г. Нарбут. На всіх марках містився напис «Українська Народна Республіка». Марки друкувались на цупкому папері та картоні.

Марка – знак у 10 шагів мала жовтий колір, 20 – коричневий, 30 – синій, 40 – зелений, 50 – червоний. Марки останніх двох номіналів друкувались в Києві та Одесі до грудня 1918 р. [6, с. 25].

18 березня 1918 р. УЦР вирішила друкувати державні кредитові білети номінальною вартістю: 2, 5, 10, 20, 100, 500 і 1000 гривень. На передні свого падіння УЦР, 14 квітня 1918 р., уклала угоду з Німеччиною про друк у Берліні білетів на суму 1 млрд. гривень, у тому числі білети номіналом у 1000 гривень –

7000 знаків, 500 гривень – 340000 знаків, 20 гривень – 9000000 знаків, 10 гривень – 3500000 знаків, 5 гривень – 16000000 знаків та 2 гривні – 15000000 знаків [6, с. 27].

Отже, українська грошова система реально працювала в Україні за часу діяльності УЦР на чолі з М. Грушевським, вона набирала довшеної форми, поступово створюючи умови для вилучення з обігу чужоземних грошей. Тобто, було створено умови для відновлення й формування українських банківських установ комерційного характеру і насамперед для розвитку кооперації.

Продовжив національну фінансову політику УЦР уряд гетьмана П. П. Скоропадського в травні-грудні 1918 р.

12 травня міністр фінансів А. Ржепецький проголосив Закон Ради міністрів «Про випуск до 20 серій Державної Скарбниці» [9, с. 230]. Але нові гроші у фінансові установи Української Держави почали надходити з Берліна лише з 5 серпня 1918 р. Цього дня в обіг було введено білети Державної скарбниці – 50, 100, 200 і 1000 карбованців, а 17 жовтня – державні кредитові білети номіналом у 2, 10, 100, 500 гривень. Дещо пізніше в грошовий обіг України надійшли кредитові білети номіналом 1000 і 2000 гривень, що свідчило про поступове знецінення дрібних номіналів гривні.

Завдяки цим заходам українського уряду, основний капітал Українського державного банку станом на 10 серпня склав 100 млн крб., резервний – 10 млн крб. [9, с. 39].

Останньою грошовою емісією Української Держави був знак Державної скарбниці вартістю 1000 карбованців, виготовлений у Берліні. Він з'явився на українському грошовому ринку в листопаді 1918 р. Автором цього проекту був Г. Зотов. На аверсі купюри вміщено символіку України часів Української козацької держави – булаву, бунчук, герб – «козак з самопалом». У цілому композиція була виконана в бароковому стилі і мала коричнево-жовтий колір. Цей номінал перебував на грошовому ринку до кінця 1920 р. [10, с. 250]. Гетьманський уряд Ф. Лизогуба зумів здійснити ряд важливих кроків для забезпечення фінансової незалежності України, підняти серед населення та іноземних держав авторитет національної валюти – карбованця і гривні.

Таким чином, грошові емісії, які започаткувала УЦР на чолі з М. Грушевським та Українська Держава на чолі з гетьманом П. Скоропадським, сприяли зміцненню національної грошової та фінансової системи УНР і Української Держави, зростанню авторитету та довіри українського народу до своєї влади. Гроші нашої молодой держави були продовженням традицій Київської Русі та Галицько-Волинської держави, сприяли зміцненню економіки та міжнародного авторитету, а також купонокарбованець, запроваджений в незалежній Україні у 1992 р. став важливим фундаментом для введення української валюти – гривні 2 вересня 1996 р.

Література

1. Бакалець О. А. Актуальні проблеми української нумізматики, генеалогії та історичного краєзнавства / О. А. Бакалець. – Львів: Магнолія-2006, 2015. – 232 с.
2. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / М. С. Грушевський. – К.: Петро Барський, 1918.– 576 с.
3. Грушевський М. С. Українська гривня / М. С. Грушевський // Український історик / за ред. Л. Винара. – Том XXXIX. Ювілейне видання. – Нью-Йорк–Київ–Львів–Торонто–Париж, 2002. – 576 с.
4. Грушевський М. С. Гроші Української Народної Республіки / М. С. Грушевський // Український історик / за ред. Л. Винара. – Том XXXIX. Ювілейне видання. – Нью-Йорк–Київ–Львів–Торонто–Париж, 2002. – 576 с.
5. Голиш Г. М. Основи нумізматики. Навчальний посібник. 2-е вид., доп. і випр. / Г. М. Голиш. – Черкаси, 2006. – 314 с.
6. Дмитрієнко М. Ф., Литвин В. М., Ющенко В. А. та ін. Гроші в Україні / М. Ф. Дмитрієнко, В. М. Литвин, В. А. Ющенко. – К.: ARC-Ukraine, 1998. – 456 с.
7. Михайло Грушевський. Життя, діяльність, творчість. З нагоди 135-річчя від дня народження // Український історик / за ред. Л. Винара. – Том XXXIX. Ювілейне видання. – Нью-Йорк–Київ–Львів–Торонто–Париж, 2002. – 576 с.
8. Рябченко П. Ф., Бутко В. І. Боны Украины. Полный каталог бумажных дензнаков и бон России, стран СНГ (1769–1999) / П. Ф. Рябченко, В. И. Бутко. – Т. 2. – К.: Логос, 1999. – 416 с.
9. Скоморович І., Реверчук С., Малик Я. та ін. Історія грошей і банківництва: Підручник / За заг. ред. С. К. Реверчука. – К.: Атака, 2004. – 340с.

10. Шуст Р. Нумізматика. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Навчальний посібник / Р. Шуст. – К.: Знання, 2007. – 375 с.

Баланюк Наталія Юріївна

кандидат юридичних наук,
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Пенсійне забезпечення було і залишається одним із пріоритетних напрямів соціальної політики діяльності держави. Рівень його розвитку визначається двома основними факторами – рівнем економічного розвитку та станом демократичних засад. Для ґрунтовного дослідження становлення пенсійного захисту, в тому числі й недержавного пенсійного забезпечення, в Україні постає необхідність у визначенні його історичного розвитку.

Проблеми дослідження правових відносин у сфері пенсійного забезпечення порушували такі науковці як: Н. Борецька, Ф. Бурджалова, В. Власова, К. Волинка, В. Колпакова, Є. Кубка, В. Костицький, Н. Карпачова, С. Комарова.

Перші закони для захисту промислових робітників були застосовані на українських землях під Австрією в 1854 р., але тільки в гірничій промисловості (її на українських землях майже не було); в 1902 р. подібний захист введено для залізничників. Під Польщею законом 1924 р. поширено австрійське страхування від нещасних випадків і на ті українські землі під Польщею, що до 1914 р. належали до Російської Імперії. У 1927 р. прийнято закон про пенсійне і інвалідне страхування службовців (також у разі безробіття); у 1933 р. уніфіковано закон про пенсійне страхування як робітників, так і службовців.